

Rügen, ornithologische indrukken van een eiland in de Oostzee

G. L. OUWENEEL.

Van 10 tot en met 12 april 1966 waren wij in de gelegenheid een bezoek te brengen aan het eiland Rügen, gelegen voor de Mecklenburger Oostzeekust. Ondanks de gedurende deze periode weinig gunstige weersomstandigheden beviel de kennismaking met het eiland goed. Zo goed dat wij in de herfst van hetzelfde jaar, na een verblijf op het Zweedse vogeltrekstation Falsterbo, nogmaals enkele dagen op Rügen doorbrachten, om precies te zijn van 29 september tot en met 1 oktober. Ook gedurende deze periode hadden wij interessante ervaringen.

De typische Haffenkust van het zuidoostelijk Oostzeegebied met zijn smalle landruggen, talloze baaien en diepe inhammen drukt in hoge mate zijn stempel op het landschapsbeeld van Rügen. De twee grote noordelijke schiereilanden Jasmund en Wittow worden door een brede inham, de Grosser Jasmunder Bodden, van het hoofdeiland gescheiden. Rondom Rügen liggen nog enkele eilanden van geringere grootte die alle vanuit natuurhistorisch standpunt bezien van waarde zijn: Vilm, Libitz, Heuwiese en het zeer langgerekte Hiddensee. Op enkele plaatsen aan de noord- en oostzijde van Rügen wordt de lage duinkust afgewisseld door krijtformaties; zeer indrukwekkend zijn deze in de nabijheid van Sassnitz waar de zg. Königsstuhl tientallen meters hoog uit de Oostzee oprijst. Aan de west- en zuidzijde heeft de kustvorm een ander karakter: glooiende landerijen grenzen hier direct aan het water met hier en daar een lage bedijking of, zoals bij de Udarser Wiek, uitgestrekte kwel-

derachtige gebieden.

Rügen zelf is heuvelachtig; de vaak zeer grote landbouwpercelen worden afgewisseld door hoofdzakelijk uit gemengd hout bestaande bosarealen. Op Jasmund bevindt zich een uitgestrekt beukenbos, Stubnitz genaamd. Bijzonder boeiend, zowel uit landschappelijk als uit biologisch oogpunt bezien, zijn de lage veenmoerassen zoals de Grosse en Kleine Wostevitzer en de Schmachter See. Helaas worden deze gebieden door ontwatering bedreigd: de eertijds zo rijke Nonnensee, bekend door het broeden van Roerdomp, Bruine kiekendief en Grauwe gans, is door voortschrijdende ontginningswerkzaamheden nu met recht een stervend moeras geworden.

Rügen is een typisch agrarisch eiland; over het gehele eiland verspreid liggen kleine en middelgrote boerderijen. Deze boerderijen, samen met de verscheidene dorpjes en stadjes, wekken bij de bezoeker stellig niet de indruk zich in een dun bevolkt gebied te bevinden. Bovendien staan de aan de noord- en oostzijde van het eiland gelegen stranden bij toeristen in hoog aanzien, zodat in het zomerseizoen drommen badgasten Rügen bevolken. Dat het eiland desondanks een rijke vogelbevolking herbergt is, afgezien van de aantrekkelijke ligging, ongetwijfeld tevens het resultaat van een doeltreffend functionerende bescherming.

Zowel in de broedtijd als in de beide trekseizoenen is Rügen rijk aan vogels. De reeds genoemde eilandjes hebben alle geheel of gedeeltelijk de status van natuurreservaat, zodat diverse soorten eendach-

tigen, steltlopers, meeuwen en sterns hier ongestoord kunnen broeden. Heuwiese herbergt jaarlijks een kolonie van ruim 400 paar Grote sterns, verder Visdiefjes, Kluten, Storm- en Kapmeeuwen. In 1964 broedde hier met succes een paartje Zwartkopmeeuwen en sedert kort hebben er zich Reuzensterns gevestigd; de Middelste zaagbek broedt er talrijk. Het eilandje Libitz heeft als enige van de archipel een kolonie Dwergsterns; deze soort verliest ook hier helaas terrein. Een van de dingen die ons het meest frappeerde, althans wat het voorjaarsbezoek betreft, was de naar onze begrippen buitengewone rijkdom aan roofvogels. Buizerd en Bruine kiekendief waren opvallend algemeen; dagelijks zagen wij Havik en Sperwer, Visarend en Zeearend. Deze soorten broeden alle op Rügen, hoewel de Visarend niet jaarlijks. Hoogstwaarschijnlijk waren de Visarenden die wij in het voorjaar waarnamen trekkers op weg naar Scandinavië. De Zeearend broedt met verscheidene paren op 't eiland. De voortdurende verschijning van deze indrukwekkende vogels in het kustlandschap waarin zij zo volkomen passen, was steeds weer een van de hoogtepunten van onze excursies. Het mag een wonder heten dat een zo kwetsbare vogel als de Zeearend zich op een toch beslist niet afgelegen eiland als Rügen kan handhaven en, hetgeen de laatste twee decennia is gebeurd, zelfs het bestand kan uitbreiden. Bij het observeren van de vogels kwamen wij steeds weer tot de overtuiging dat deze soort zijn bestaan hier slechts kan rekken bij gratie van de mens. De welwillende houding der bevolking jegens de arenden wordt wel het best geïllustreerd door het feit dat gedurende het broedseizoen 1965 op een van de nesten het wijfje rustig op haar legsel bleef, terwijl een boer onder de nestboom zijn koeien molk. Hierbij dient

wel vermeld te worden dat de straffen voor verstoring e.d. niet gering zijn.

Zoals reeds eerder gemeld waren de weersomstandigheden tijdens het voorjaarsbezoek niet ideaal. Zongen bij de Nederlands-Duitse grens Fitisjes en zagen wij er de eerste Boerenwaluwen van het seizoen, in Mecklenburg, enkele honderden kilometers oostelijk, werd de winterse sfeer van het met sneeuw bedekte heuvellandschap nog geaccentueerd door de markante silhouetten van Buizerds en een enkele Raaf. Grote vluchten Vinken en Kepen, vogels die stellig onderweg waren naar noordelijker streken, troffen we alom aan langs de route door Mecklenburg. Zowel Geelgors als Grauwe gors waren verheugend talrijk. Vlak voor de lange brug tussen Rügen en het vaste land vloog een Ooievaar boven de landerijen. De daaropvolgende dagen zouden wij nog enkele van deze vogels op Rügen zien, foeragerend in en aan de rand van nauwelijks ijsvrije poelen. Deze Ooievaars, een rondscharrelend Tjiftjafje in een bevroren slootje, Tapuiten, alsmede een wel zeer vroege Reuzenstern waren de enige uitgesproken zomervogels die wij aantroffen.

De eerste dag van ons driedaags verblijf, de 10e april, maakten wij een lange voettocht langs de oevers van de Udarser Wiek. De terreinen rondom deze baai, het eiland Ummanz en de uitgestrekte landbouwkavels ten westen van het plaatsje Trend zijn de meest door Kraanvogels en de diverse ganzesoorten gefrequenteerde terreinen. Het bleek al spoedig dat de hoofdmacht van zowel de Kraanvogels als de Kol- en Rietganzen reeds doorgetrokken was. Volgens de heer Dost, vogelwachter op het eiland, zouden de enkele honderden Kraanvogels die nu nog aanwezig waren, hoofdzakelijk ongepaarde vogels zijn, die tot in juni op het eiland

Fig. 1. *Kraanvogels.*

kunnen blijven. In een koppel van ruim honderd individuen die wij 's ochtends nabij Freesen foeragerend op stoppels aantroffen, stelden wij inderdaad een onevenredig groot aantal juveniele vogels vast. Vanuit de rand van het aangrenzende Ganschvitzer Wald konden wij dit koppel langdurig observeren. De bosrand was bijzonder vogelrijk: een constant gaan en komen van Kramsvogels, Koperwieken en Zanglijsters tussen bos en akker, alsmede een troepje Goudvinken en wat Staartmeesjes in de dennen achter ons, eisten eveneens onze aandacht op. Boeiend was het te ervaren hoe een sprong Reeën langzaam het perceel stoppels overtrok waarop de Kraanvogels foerageerden. Met kalme passen, soms even met de grote vleugels slaand, gingen de vogels de Reeën uit de weg. Op een Visarend die hoog overkwam reageerden de Kraanvogels ogenschijnlijk geheel niet, netzomin als op de Havik die op een gegeven ogenblik langs de bosrand schoot.

Rond het middaguur bereikten wij de brede kwelderachtige oevergebieden van de

Udarser Wiek. De harde noordoostenwind en de voortdurende regenbuien bemoeilijkten het doen van waarnemingen in hoge mate. Tussen de honderden Knobbelzwanen die overal in de baai dreven, telden we een twintigtal Kleine zwanen. Topper- en Kuifeenden, een paartje Brilduikers, Middelste zaagbekken, alsmede enorme aantallen Meerkoeten, lagen in de lizijde van de oever. Deze grote concentratie van waterwild en de messcherpe wind drongen 't beeld van de voorjaarsvacantie zoals wij die ons aanvankelijk voorgesteld hadden, nu resoluut naar achter. Toen er even later dan ook met een krachtig „kraaah” het grote witte silhouet van een Reuzenster door de striemende regenvlagen oostwaarts trok, keken wij hem na als was het een vogel uit een andere wereld.

De volgende dag reden wij naar Jasmund om de Stubbenkammer en de moerassen van de Grosse en Kleine Wostevitzer te bezoeken. Een stevig pak sneeuw bemoeilijkte het rijden over de smalle wegen, terwijl de wind, zo mogelijk, nog krachtiger was dan op eerste paasdag. Tegen de hoge krijtrotsen van de Stubbenkammer broeden Raven, alsmede jaarlijks een paartje Slechtvalken. Met de Slechtvalk is het in de D.D.R. al even droevig gesteld als in de andere Europese landen. Naar wij vernamen had in 1965 van de vijftien bewoonde rotsnesten in de D.D.R. alleen het broedsel op Rügen resultaat (drie uitgevlogen jongen). Van de boomnesten, welker aantal in Mecklenburg hooguit twintig stuks bedraagt, waren de resultaten al even negatief. Hoewel wij bij de Stubbenkammer tevergeefs naar deze zo imposante vogel uitkeken, zouden wij dezelfde avond nabij Trend een adult wijfje waarnemen.

Vanaf de tientallen meters hoge kust bij het dorpje Lohme hadden wij een goed uitzicht op de ruwe Oostzee. De kust is

Fig. 2. *Overtrekkende Kraanvogels.*

hier minder steil dan bij de Stubbenkamer; een lange trap leidt van het dorpje naar de haven aan de voet van de kalkformaties. In het haventje zwommen een paar Eidereenden en, tot onze verrassing, twee Zwarte zeekoeten, vogels die waarschijnlijk afkomstig waren van de in de Botnische Golf gelegen broedplaatsen. Lange slierten Zwarte zeeëenden waren voortdurend aan de horizon zichtbaar. Even voordat we de beschutting van de auto weer opzochten, landden twee IJs-eenden voor de havenmonding.

De Grosse en Kleine Wostevitzer bleken twee meren met langs de oevers vrijwel overal prachtig levend broekland. Met zijn lage elze- en wilgestruiken, afgewisseld door riet- en zeggearealen en percelen onland, geeft dit type landschap wellicht een beeld van de oorspronkelijke Noorddu'tse Laagvlakte. Het voortgaan werd bemoeilijkt door de vele kolken en boomstronken. Bovendien was de waterstand door de voorjaarsregens ver boven het normale peil. Witgatjes schoten luid roepend tussen de elzestruiken voor ons uit. Een aan-

tal Grauwe ganzen, reeds duidelijk gepaard, foerageerden op de onder water staande percelen onland; zeer waarschijnlijk verbleven deze vogels hier reeds in hun broedgebied. In een hoge populier zat een Ruigpootbuiserd en boven de oeverlanden maraudeerde een paartje Bruine kiekend'even. Deze laatste soort is de enige roofvogel die in de D.D.R. geen volledige bescherming geniet. In alle enigszins geschikte biotopen zouden wij hem op Rügen tegenkomen: op Ummanz alleen al woonden zeker drie paartjes.

De laatste avond trokken wij nogmaals naar de Udarser Wiek teneinde te trachten om aan de hand van de slaaptrek tot een census te komen van de aantallen op Rügen nog pleisterende Kraanvogels en Kol- en Rietganzen. Hoewel stellig ook andere baaien aan de west- en noordzijde van het eiland tot slaapplaatsen van deze soorten dienen, waren wij tot de conclusie gekomen dat, zeker voor wat betreft de Kraanvogel, de Udarser Wiek de meest belangrijke overnachtingsplaats was. De schallende fanfaregeluiden van de Kranen

hoorden wij reeds van ver. Lange tijd bleven wij aan de rand van een hoog opgaand beukenbos om te luisteren naar de vele vogelstemmen in de vallende nacht.

Het najaarsbezoek viel in de periode waarin veelal grote concentraties Kraanvogels op Rügen verblijven: aantallen van 8.000—10.000 individuen op één tijdstip tussen half-september en half-oktober zijn dan geen uitzondering. Wellicht vormt dit aantal de hoofdmacht van de gehele Noord-europese populatie. Het was een ervaring zonder weerga om overal op het eiland op de uitgestrekte golvende stoppelvelden troepen van vaak honderden Kraanvogels aan te treffen. In tegenstelling tot het voorjaar waren de weersomstandigheden nu goed, zodat wij bij de vluchten de verhouding tussen de aantallen adulte en juveniele vogels konden vaststellen. Opvallend was daarbij het feit dat deze verhouding bij de diverse troepen onderling sterk verschilde. Enerzijds observeerden wij vluchten waarbij de verhouding niet ongunstig was, bijvoorbeeld een geval van 15 eerstejaars-vogels op een totaal van 61 individuen. Anderzijds echter ontmoetten wij ook concentraties waarin zich ogenschijnlijk slechts enkele juveniele vogels ophielden. Was de aanwezigheid van deze indrukwekkende vertegenwoordigers alom op het eiland reeds een evenement, het schouwspel dat de slaaptrek van deze vogels opleverde was recht onvergetelijk. Avond na avond trokken wij naar de Udarser Wiek om dit wederom te ervaren. Vanuit drie windstreken naderden dan duizenden Kraanvogels in falanxen van soms honderden meters lang.

Afgezien van de Kraanvogels hadden wij nog andere boeiende ondervindingen. Lettend op het voorjaar verwachtten wij wederom veel roofvogels. Dit viel tegen. Slechts enkele Buizerds en eens een To-

renvalk en een Havik namen wij waar. Wel zagen wij weer dagelijks Zeearenden, één maal zelfs vier exemplaren tegelijk. Een ander maal, toen wij aan de oever van de Udarser Wiek de avondtrek afwachtten, naderden plotseling twee volwassen Zeearenden laag boven het oeverbos. Op de strandwal bevonden zich op dat tijdstip een grote troep Kolganzen, enkele Grauwe ganzen en voorts Wilde eenden en Smienten. Alle vogels gingen ogenblikkelijk te water en zwommen uit de oever weg. De beide arenden landden op de strandwal, waarop nog even tevoren het waterwild zich bevond. Na een half uur vlogen de vogels over de Wiek in de richting van het tegenoverliggende Ummanz. De Kuifeenden, die zich in los troepverband in de baai ophielden, gingen, toen de arenden naderden, onmiddellijk dicht op elkaar zwemmen, zodat wij vanaf ons observatiepunt de indruk kregen dat er zich een grote donkere vlek op het water bevond.

Opmerkelijk waren de soortverdeling en de aantallen van de diverse ganzesoorten op dit tijdstip. Grauwe ganzen zagen wij slechts incidenteel en dan nog in zeer geringe aantallen: deze soort is eind-september zonder twijfel reeds een goed deel op weg naar de winterkwartieren.

De voorhoede van het kolganzenheer dat jaarlijks in West-Europa overwintert, was reeds aanwezig; onze raming voor deze soort bedroeg tussen de 1500 en 2000 individuen. Rietganzen namen wij dagelijks waar, hoewel het totale aantal hooguit enkele tientallen beliep. In het winterseizoen kunnen, afhankelijk van de weersomstandigheden, de noteringen voor deze soort tot tienduizenden exemplaren uitlopen. De aanwezigheid van een tweetal Kleine rietganzen die wij geheel gesepareerd, op een stoppelveld aantroffen, bleek

bij navraag voor Rügen een uitzondering te zijn. Een verrassing voor ons waren de Canadese ganzen die, naar wij later vernamen, op het eiland plegen te overwinteren. Op de eerste oktober zagen wij beoosten Trend een vlucht van 98 exemplaren. In deze vlucht hielden zich tenminste 2 niet raszuivere exemplaren op.

De trektijd, en dan wel in het bijzonder de najaarstrek, is vaak het seizoen van de onverwachte ontmoetingen. Speciaal op met betrekking tot de trekroutes gunstig gelegen plaatsen ontmoet men niet zelden vogelsoorten die men er allerm minst verwacht. Die laatste septemberdagen op het zo aantrekkelijk gelegen Rügen vormden hierop geenszins een uitzondering.

Wij zagen wederom Reuzensternen en observeerden langdurig een aantal Parel-duikers die vlak onder de kust in de Oostzee zwommen. Overal op het eiland wemelde het van zangertjes; Klapeksters waren opvallend talrijk. Wanneer wij laat in de namiddag naar de Udarser Wiek gingen om de avondtrek mee te maken, stel-

den wij ons op bij een door de elementen geteisterd eikenbosje dat, midden in het kweldergebied, honderden meters verwijderd ligt van de dichtsbijzijnde andere houtopslag. Deze eikestruikjes vormden voor allerlei zangertjes kennelijk een aantrekkelijke plaats voor een oponthoud.

Eénmaal zat er een Klapekster in de top van een van de struikjes, een andermaal hielden er zich enkele Geelgorzen op of scharrelde er een troepje Goudhaantjes rond.

De avondtrek zette gewoonlijk vlak na zonsondergang in. Boven het eiland verschenen dan tegen de avondlucht de lange strepen Kraanvogels.

Het invallen van telkens weer nieuwe vluchten Kraanvogels op de banken in het midden van de baai, het geruis van de duizenden grote vleugels en het geluid van hun stemmen, wonderlijk harmonieus opklinkend in de vallende avond, vormden een schouwspel dat Rügen voorgoed een plaats deed innemen in de rij van oorden waarnaar men altijd terugverlangt.

De Oeverzwaluwen van Wieringen

E. J. VAN IJZENDOORN.

Reeds voor 1930 broedde de Oeverzwaluw (*Riparia riparia*) op Wieringen (1). In 1943 waren er op minstens 6 plaatsen kolonies van deze soort. In 1944 broedden er minstens 75—100 paar (2). Sinds die tijd, tot op heden, is er geen jaar voorbij gegaan of er werden nestvondsten gedaan, of waarnemingen die op broeden wezen. De situatie van de Oeverzwaluwen op Wieringen verschilt in één opzicht met de situatie in de rest van Nederland en zelfs daarbuiten en is als zodanig uniek: reeds

van voor 1930 tot heden broeden de Oeverzwaluwen van dit voormalige eiland in wierdijken. Deze dijken zijn al honderden jaren oud en zijn hoofdzakelijk gemaakt van Zeegras (*Zostera marina*) en aarde. Over deze wierdijken wordt het volgende geschreven: „Het verweerde bruine wier, dat aan de oppervlakte zichtbaar is, bedekt een ongerepter materiaal, dat felwit en grof-schilferig is, en waartussen men nog de huisjes van *Littorina* aantreft. Op dit taaie elastische verweeringsproduct, dat